

J. Buisman, *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen*, II, 1300-1450, III, 1450-1575, A. F. W. van Engelen, ed. (Franeker: Van Wijnen, 1996, 690 blz., f69,50, ISBN 90 5194 141 2 (II)), (Franeker: Van Wijnen, De Bilt: KNMI, 1998, 808 blz., f69,50, ISBN 90 5194 142 0 (III)).

In opdracht van het KNMI maakt de historisch-geograaf Buisman een beschrijving van het weer in de Nederlanden gedurende de periode vanaf 700 tot in onze eeuw. Het is een mammoetarbeid die toch redelijk vlot verloopt. De steun van een interdisciplinair onderzoeksteam van binnen en buiten het KNMI is hierbij ongetwijfeld van strategische betekenis. Het werk presenteert een strikt chronologisch relaas, waarin van jaar tot jaar het weer wordt beschreven aan de hand van uiteenlopende bronfragmenten. In opzet lijkt het op het standaardwerk *Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland* van M. K. E. Gottschalk, een auteur die door Buisman ook als voorbeeld wordt geroemd.

Weergeschiedenis wordt pas leuk als die in verband gebracht wordt met de historische gevolgen en dat lukt Buisman goed. Het boek leest als de krant. De aandacht wordt telkens weer gevangen door koppen als 'Mensen eten honden en kikkers' (II: 67), 'Stichtenaars vallen over ijs en water Holland binnen' (II: 250), 'Winterweer jaagt riviersteden op kosten' (II: 532), 'Vijf maanden lang verbrandt de zon de aarde tot as' (III: 208), 'Holland met totale ondergang bedreigd' (III: 291), 'Molenpauze leidt tot ernstig tekort aan brood' (III: 313). Daarenboven wordt de toegankelijkheid voor een groot publiek verhoogd doordat Buisman de weergegevens afwisselt met vele anekdotes zoals dagboekfragmenten van reizigers gestrand in sneeuwstormen en de verschrikkelijke gevolgen van grote overstromingen. Naarmate de serie verder vordert, dijen deze intermezzi merkwaardigerwijze steeds verder uit tot in deel III een reeks vrij willekeurig gedocumenteerde opstellen verschijnt over zeer diverse onderwerpen zoals bosgeschiedenis, voeding, mijnbouw, de kosmos, politieke troebelen, kortom onderwerpen die alle wel iets met het weer te maken hebben, net zoals ons hele leven door het weer wordt beïnvloed. Het weeroverzicht overschrijdt daarmee een precare grens en dat is jammer want weergeschiedenis wordt in dit boek gepresenteerd als een opmaat naar klimaatgeschiedenis.

Het is Buismans opdracht om uit historische (tekstuele) bronnen gegevens over het weer te verzamelen. Deze worden met een zorgvuldig vastgestelde en geteste procedure omgezet in kwantificeerbare indices, die op hun beurt door klimatologen worden ingevoerd in statistische (computer)modellen. Voor de moderne, zogenaamde instrumentele periode is het nauwelijks nodig om zo omslachtig te werk te gaan, omdat we over directe gegevens beschikken, vervat in meetreeksen van temperatuur, neerslag, luchtdruk, windrichting, en dergelijke. Vóór de zeventiende eeuw is de weerhistoricus echter geheel overgeleverd aan indirecte gegevens zoals oogstdata en weerbeschrijvingen afkomstig uit rekeningen, kronieken en reisbeschrijvingen, de zogenaamde proxy-data. Een belangrijk probleem daarbij is het volgende en ik deel in dezen de zeer kritische houding van J. de Vries ('Measuring the impact of climate on history: the search for appropriate methodologies' in *The journal of interdisciplinary history*, XX (1980) IV, 599-631). Bij het gebruik van historische bronnen voor normatieve gegevens over het weer speelt een factor die zeer moeilijk meetbaar is, namelijk de mate waarin een maatschappij zich aanpast aan tijdelijke weersveranderingen of zelfs, door de eeuwen heen, aan klimaatveranderingen. Niet alleen verliezen subjectieve waarnemingen van het weer zoals reisbeschrijvingen hierdoor hun homogeniteit, maar ook indirecte, kwantitatieve bronnen verliezen aan waarde. Bekend is het effect van de introductie van nieuwe plantenvariëteiten, die ondermeer beter bestand waren tegen vorst. Zulke plantensoorten beïnvloedden de verspreiding, opbrengst en oogstdatum zonder dat hiervoor het klimaat verantwoordelijk kan worden gesteld. Oogstprijzen zijn in dit verband al helemaal dubieus. Aan het eind van de Middeleeuwen trad im-

mers marktintegratie op, waardoor lokale tekorten beter opgevangen werden en schaarste minder belangrijk werd als indicator voor gewasgroei. Ik voeg hieraan toe dat bovendien voor de late Middeleeuwen de factor verschriftelijking moet worden verdisconteerd: er komen steeds meer en immer rijkere tekstuele bronnen tot onze beschikking.

De belangrijkste indicator voor het klimatologisch karakter van een jaar is voor Buisman de datum van de wijnoogst, vooral in Frankrijk. Nu is het Franse klimaat natuurlijk nauw gerelateerd aan het Nederlandse, dus om hier kritiek te leveren op het ruim interpreteren van geografische grenzen is overdreven. Het begin van de wijnoogst is echter niet alleen een feit dat wordt beïnvloed door de droogte en de hoeveelheid zonuren, maar ook door de factor smaak. Dat smaak verandert, en zelfs modegevoelig is, is voor de Middeleeuwen ruimschoots bewezen maar vormt een factor die Buisman in het geheel niet in zijn betoog betreft, terwijl hij voor de twintigste eeuw wel het voorbeeld aandraagt dat de wijnoogstdatum verschuift omdat men bereid was grotere risico's te nemen (deel I, 150-152). Vervolgens moet het algemene, Europese beeld voor het zeeklimaat van Nederland verder getoetst worden. Een belangrijke bron voor Buisman is het aantal ijsdagen van de Rijn, genoteerd in tolrekeningen bij Amhem en Lobith. Op basis van dit type bronnen stelt Buisman vast dat vanaf 1430 een val optrad in de gemiddelde wintertemperatuur in de Nederlanden. Hoe kan men echter uitsluiten dat er sprake is van bronvertekening, bijvoorbeeld omdat door verschriftelijking van het Gelderse staatsapparaat, de rekeningen omslachtiger en daardoor voor ons informatiever worden? Het gebruik van dit type bron verdient daarom een bronkritische en methodologische toelichting, wil het weeroverzicht een bijdrage zijn aan een wetenschappelijke klimaatgeschiedenis.

Aan de klimaatgeschiedenis van de premoderne periode op basis van kwalitatieve bronnen zoals Buisman die presenteert, kleven vele haken en ogen en er is een levendige discussie gaande, bijvoorbeeld over het begin van de Kleine Ijstijd. De Zwitserse hoogleraar milieugeschiedenis C. Pfister liet in 1996 de Kleine Ijstijd op basis van gletsjermetingen beginnen rond 1300 (discussiegroep van de Amerikaanse club voor milieugeschiedenis H-ASEH@H-NET.MSU.EDU, 31 mei 1996), ruim honderd jaar eerder dan Buisman. Slechts gedegen vergelijking van homogene, continue reeksen gegevens kan hier het onderzoek verder brengen en lokale variabelen moeten daarin uiteraard worden verdisconteerd. Ik zie uit naar discussiebijdragen in de daarvoor geëigende fora zoals het *Tijdschrift voor ecologische geschiedenis, Environment and History* en *Climate and Change*. Daartoe is Buismans boek een prachtige stimulans.

Petra van Dam

W. Scheepsma, *Deemoed en devotie. De koorvrouwen van Windesheim en hun geschriften* (Dissertatie Leiden 1997, Amsterdam: Prometheus, 1997, 380 blz., f58,-, ISBN 90 5333 601 X).

In zijn inleiding geeft de auteur allereerst een kort overzicht van de religieuze vrouwenbeweging, waarbij hij een onderscheid maakt tussen die uit de dertiende en die uit de late veertiende/vijftiende eeuw. Dé vrouwelijke moderne devoten kregen volgens hem tot nu toe weinig aandacht. Wellicht ten overvloede wijst de schrijver er vervolgens in zijn korte *status quaestionis* op, dat in de vorige eeuw de Moderne Devotie gezien werd als voorloper van de reformatie, maar dat men er in de moderne historiografie toch wel van overtuigd is dat we hier te maken hebben met een bij uitstek katholieke beweging, die zich beriep op apostolische idealen. Onder verwijzing naar het artikel 'Recent historiography on the Modern Devotion: